

KRŠTENJE U NUŽDI – MEDIKOHISTORIOGRAFSKO VIĐENJE

BAPTISM OUT OF NECESSITY – A MEDICO-HISTORIOGRAPHIC VIEW

DUBRAVKO HABEK, DOMAGOJ DOKOZIĆ, SANI LUKIĆ*

Deskriptori: Katolicizam – povijest; Primaljstvo – povijest; Religija i medicina; Hrvatska

Sažetak. Krštenja iz nužde u životnoj opasnosti novorođenčadi bila su proklamirana crkvenim zakonima i primaljskim pravilnicima vezanim uz njih od druge polovice 16. stoljeća. Primalje su stoljećima bile jedina svjetovna bića uz trudnicu, roditelju i novorođenče, tako da su imale obvezu krštenja novorođenčadi u životnoj opasnosti, tada učestale s visokim pomorom. Ova obveza primalja dokazana je medikohistoriografski u gradu Bjelovaru i bjelovarskom kraju, gdje se u župnim Maticama rođenih i umrlih iščitavaju brojna krštenja novorođenčadi u nuždi.

Descriptors: Catholicism – history; Midwifery – history; Religion and medicine; Croatia

Summary. Baptism of necessity of life-threatened newborns was proclaimed by church law and related midwifery regulations from the second half of the 16th century. Midwives were for centuries the only lay persons attending the pregnant woman, parturient woman and newborn, so they were obliged to baptize newborns with life-threatening conditions, which were rather common and associated with high mortality in those times. Medical historiography has demonstrated this obligation of midwives in the town of Bjelovar and its surroundings, where parish registers of births, marriages and deaths contain data on numerous newborns baptized out of necessity.

Liječ Vjesn 2010;132:376–380

Povijesni razvoj porodništva i primaljstva, kao nijedna medicinska struka neraskidiv je s kulturološkim, antropološkim, društvenim i vjerskim poveznicama zavisno od regionalnog i socijalnog stanja pojedinog naroda. Tijekom XVII. i XVIII. stoljeća, isprva neučene primalje (nadrimalje), a kasnije učene i ispitane primalje bile su prve i jedine osobe kontakta i povjerenja buduće majke i njezine obitelji s doživljajem novorođenja, ali i tada s čestim tragedijama poput mrtvorodenčadi, smrti novorođenčadi u porođaju i nakon njega, smrti roditelje i babinjače uzrokovane komplikacijama neizlječivim tadašnjim metodama medicine, ali i nestručnom primaljstvu. Primalje su krstile novorođenčad iz nužde, u životnoj opasnosti, a bile su nerijetko i krsne kume djeci koju su porodile.

Tijekom XVIII. stoljeća u Europi Katolička crkva preuzima ekskluzivnu kontrolu nad zaštitom materinstva-primaljstvom, a u nekim krajevima župnik izdaje primalji dozvolu za rad, preporuku za školovanje ili obavljanje primaljstva zvanu *Potvrda o moralnosti* (engl. *Certificate of morality*). Socijalno-vitalna zbivanja toga vremena vidljiva su iz crkvenih župnih Matica umrlih, vjenčanih i rođenih/krštenih, čije je vođenje bilo proklamirano *Trećim crkvenim koncilom* 1563. godine, što znači da je svako novorođenče ili umrli stanovnik neke župe morao biti upisan, odnosno da je registrirana svaka činjenica rođenja / krštenja, vjenčanja ili smrti. No, ni ovaj proces nije išao brzo. Knjige umrlih (njem. *Sterberegister*) počele su se upisivati u njemačkim zemljama papinskim aktom *Rituale Romanum* iz 1614. godine, a većina crkvenih matica sačuvana je nakon Westfalskog mira iz 1648. godine. Crkvene, župne matične knjige (njem. *Kirchenbücher*; *Pfarrbücher*) bile su pisane kaligrafskim, isključivo latinskim jezikom (vrlo rijetko njemačkom goticom).^{1,2} U našim krajevima situacija je bila identična: tako su najstarije sačuvane Matice rođenih župa bjelovarskoga

kraja Štefanje, Cirkvena i Rača upravo iz druge polovice XVII. stoljeća.³ Tri su vrste župnih matica:

1. Matica umrlih (njem. *Sterbebuch*, lat. *Matricula defunctorum seu mortuorum*) sadržava ime i prezime pokojnika, godine života (datum rođenja), imena roditelja, datum smrti, uzrok smrti, smrt ustanovio-davatelj dozvole ukopa (liječnik ili kirurg), datum ukopa, primio svetotajstva umirućih, ime i prezime svećenika (njem. *Pfarrer*; lat. *Parochus*, *Vikarius*, *Cooperator*). Kod novorođenčadi upisivano je ime, krštenje iz nužde, ime krstitelja, najčešće primalje. Kod mrtvorodenčadi (njem. *Totgeburt*, lat. *mortua nata*) upisan je spol, imena i prezimena roditelja, zakonitost, datum rođenja, datum i mjesto ukopa.

2. Matica vjenčanih (njem. *Trauungsbuch*, lat. *Matricula copulatorum*)

3. Matica rođenih / krštenih (njem. *Geburtenbuch / Taufbuch*, lat. *Matricula baptisatorum*) sadržava prezime i ime novorođenčeta, imena i zanimanje roditelja uz vjeroispovijest, adresu stanovanja, imena, zanimanje i vjeroispovijest kumova, zakonitost djeteta (njem. *ehelich*, lat. *legitime*), datum rođenja i datum krštenja, ime i prezime svećenika ili drugog krstitelja (najčešće primalje s podatkom njezine vjeroispovijesti). Kod izvanbračne, nezakonite (njem. *nehelich*, *unrecht*, *unzucht*, lat. *illegitime*) djece upisivano je ime majke (i/ili oca), datum rođenja. Tadašnja su novoosnivana rodilišta i nahodišta bila isključivo za neudane majke, dakle ustanove socijalnog karaktera. Tako je primjerice u götting-

* Klinika za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice »Sveti Duh«, Zagreb (prim. doc. dr. sc. Dubravko Habek, dr. med.; Domagoj Dokozić, dr. med.), Hrvatska radiotelevizija studio Bjelovar (Sani Lukić, prof.)

Adresa za dopisivanje: Doc. dr. sc. D. Habek, znanstveni savjetnik, Klinika za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice »Sveti Duh«, Zagreb, Sveti Duh 64, 10000 Zagreb, e-mail: dubravko.habek@os.t-com.hr

Primljeno 11. veljače 2010., prihvaćeno 28. lipnja 2010.

genskom rodilištu u razdoblju od 1791. do 1829. godine bilo 3600 porođaja, od kojih je svega 2% bilo udatih majki i 2% udovica: ostale su bile neudane, što znači da su novorođena djeca bila nezakonita. Od godine 1825. obvezatno se upisuje ime primalje koja je obavila i prijavila porođaj župniku.^{4,5}

Tako se imena primalja i drugih krstitelja redovito nalaze u Maticama rođenih-krštenih i Maticama umrlih pojedinih župa, a iz ovih dokumenata dobivaju se neprocjenjivi podatci o perinatalnim zbivanjima i vitalnoj statistici toga vremena. U ovome radu prikazat će se medikohistoriografsko viđenje i primaljska jurisprudencija krštenja iz nužde, u životnoj opasnosti, s naglaskom na zbivanja i primjere iz povijesti primaljstva i porodništva bjelovarskog kraja.

Krštenja u nuždi (lat. *in necessitate baptisatus*) i primaljska jurisprudencija

Kao osobe prvoga kontakta s novorođenčetom i roditeljom, s novim životom, ali i tada često mrtvorodenčadi, smrti djece i majki u porođaju, primalje katoličke vjeroispovijesti (*Obstetrix catholica*) imale su regulirane i zakonske obveze krštenja iz nužde, u životnoj opasnosti djeteta (*ab periculum vitae erat baptisatus*).⁶

Prvotno 1599. pa 1647. godine obnovljena i izdana je u Mainzu »*Instructio obstetricum*« (»*Iuramentum Obstetricum*«), pravilnik-zakletva o ponašanju, dužnostima i kompetenciji (*Jusjurandum*) primalje prilikom krštenja i smrti novorođenčadi, trudnica, roditelja i babinjača u hitnim stanjima; životnoj odnosno smrtnoj opasnosti (*in periculo mortis*), kada je primalja u tom trenutku jedina svjetovna osoba uz roditelju. Nakon sretnoga svršetka porođaja i svršetka babinja šest tjedana nakon rođenja, dijete se prijavljuje župnom uredu i krsti. Naravno, primalja je bila osoba velikoga ugleda na samome krštenju, pa je bila i asistentica ovomu činu nadležnomu svećeniku, nerijetko i kuma. Za nagradu primalja je smjela dobiti od roditelja najviše iznos od jednog guldena.^{1,2,4,7}

Ovaj je ključni dokument utemeljen na *Tridentskom koncilu* iz 1599. godine i klasični je primjer reformi Katoličke crkve toga vremena. U njemu stoji, između ostaloga, da su i roditelji, ako primalja nije nazočila porođaju, dužni u roku od osam dana obavijestiti primalju, jer u tome roku dijete treba biti kršteno, a o svemu obavijestiti nadležnoga župnika, koji kontrolira provođenje ovoga pravilnika. Također stoji da u teškim slučajevima rađanja treba pozvati iskusniju primalju. Prije proglašenja ovoga dokumenta, sličan prethodni je postojao već u Mainzu 1574. godine i sadržavao je neke temeljne sastavnice ovoga *Iuramentuma*. Kasnije je ovakav zakonik s identičnim tekstom pronađen 1720. godine u Kölnu, u crkvenome priručniku. Kako je Katolička crkva imala velik utjecaj na primaljstvo, i župnik Mainza, *Johan Phillip von Schönborn*, 1670. godine u svojoj liturgijskoj knjižici preporučuje primaljsko ponašanje kod nezakonite ili mrtve djece.²

Drugi važan dokument na kojem se temelje daljnji pravilnici o porodništvu i kompetenciji primalja jest onaj *Ludwiga von Hörnigka*, tadašnjeg dekana Medicinskog fakulteta u Mainzu (1654.–1665.) pod nazivom *Von den Hebammen oder Wehemüttern*. U njemu se točno precizira primaljstvo kao djelatnost za obavljanje normalnih porođaja bez uporabe ikakvog oruđa-instrumentarija i medikamena. Ove učevne knjige doista su bile pravi osviješteni primaljski katekizmi (*Hebammenkatechismus*), pisana pravila i smjernice za rad, u kojima se nalaze i upute primaljama kod krštenja.^{1,2}

U našim krajevima tijekom XVIII. stoljeća, sukladno pozitivnim odlukama Dvorske kancelarije i utemeljenju učevnog primaljstva ozakonjuje se i krštenje iz nužde. U prvome laičkom primaljskom priručniku *Johanna Baptista Lalanquea* iz 1770. godine, *Kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziomaskeh ladanszkeh sen horvatzckoga orszaga, y okolo nyega blisnesheh sztrankih* odnosno *Brevis institutio de re obstetritia*, zapisan je način krštenja nerođene djece, kada primalja primijeti da je dijete još u majčinoj utrobi u životnoj opasnosti.^{3,8,9} U kasnijim primaljskim priručnicima-učevnim knjigama primaljstva Lobmayera i Dursta spominju se dužnosti primalje.^{10,11} Tako u odsjeku IV. pod nazivom *Dužnosti primalje u javnosti* i paragrafu 28. s podnaslovom *Primalja i krštenje* stoji:

»Ako se rodi dijete nesposobno za život ili zamrlo, ili ako inače životu njegovu prijete pogibao, dužna je primalja kršćanske roditelje upozoriti na potrebu, da dijete bude kršteno za nuždu. Ona će krstiti dijete za nuždu, ako privole roditelji, odnosno kod nezakonskoga djeteta, ako privoli mati djeteta, kako je u školi učila.

Primalja je dužna pobrinuti se, da se takovo krštenje za nuždu i prilike u kojima je obavljeno, prijave što prije nadležnome dušobrižniku (župniku, parohu).

Pod teškom odgovornosti i kazni zabranjeno je primalji krstiti za nuždu dijete matere nekršćanke (muhamedanke, židovke), ako nijesu privoljeli roditelji, odnosno mati. Neka ne propusti sjetiti kršćanske roditelje, da im dijete bude za vremena kršteno. Ako je dijete boležljivo ili slabašno, neka nastoji, da se krštenje obavi kod kuće.

I kasniji primaljski priručnici govore o dužnostima i obvezama primalja prilikom krštenja.¹² U *Uputstvima za babice* u Kraljevini Jugoslaviji iz 1927. godine u članku 19. stoji:

»Babica je dužna da bude pri krštenju djetinjem i da kaže svećeniku ili licu koje vodi crkvene knjige sve podatke, koje zakon zahtijeva i sve što se tiče roditelja ili same majke (ako je dijete vanbračno), kao i svoje ime i prezime i stan.

U slučaju da je dijete slabunjavo, obamrlo ili inače u velikoj opasnosti, babica je dužna po pristanku roditelja ili same majke (ako je dijete vanbračno), da dijete krsti, kao što je to u školi naučila. O tom mora što prije da izvijesti svećenika.

Detaljni napatuk o krštenju učio se i u Primaljskoj školi u Zagrebu 1931. godine i bio je sastavni dio predmeta primaljstva. Iz primaljskih zabilješki¹³ napatuk glasi u cijelosti:

Kako se krsti u nuždi?

Krštenje u nuždi obavlja se tako da se polije vodom po čelu i koži (tako da se osjeti voda), načini se znak križa, tj. polijeva se u znaku križa i izgovaraju se slijedeće riječi:

»*Ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.*«

Niti jedno od tih riječi ne smije se izostaviti, inače ne bi krštenje vrijedilo. Svaka primalja treba imati u svojoj torbi plosnatu flašicu blagoslovljene prokuhane vode, kako ne bi dijete zarazila neprokuhanom vodom. Ali, za slučaj potrebe ne treba da je baš prokuhana blagoslovljena voda.

Polijevanje vodom znači kod krštenja pranje od istočnog grijeha. Voda se mora doticati kože na glavi tako da dijete osjeti da teče od čela po glavi prema zatiljku. Kosa je mrtvi dio tijela i to ne bi bilo valjano krštenje. Kod dvojbenog krštenja, valjano krštenje je kad se naknadno krsti i polijeva vodom po glavi uz riječi:

»*Ako nisi kršten, ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.*«

Čim se počnu izgovarati riječi krštenja, voda treba već teći po glavi djeteta i ne prestati polijevati u znaku križa dok

se ne izgovore sve riječi. Sve treba potpuno izgovoriti, inače ne vrijedi krštenje.

Čime se može krstiti?

Krstiti se može, i to samo u velikoj nuždi, običnom vodom, kišnicom, rastopljenim ledom ili snijegom, vodom iz potoka ili u krajnjoj nuždi, vodom iz mlake. Inače, ni jedna druga tekućina ne vrijedi za krštenje pa ma u kakvoj nuždi bilo (npr. vino, rakija, kolonjska voda, juha ili što drugo).

Krštenje obamrlog djeteta:

Kaže se: »Ako si za krštenje, ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga!«

Krštenje zametka:

Obavlja se tako da se polijeva vodom po plodovim ovojcima i kaže se:

»Ako si za krstiti, ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.«

Onda se brzo razderu ovojci i opet se ponovno polijeva i opetuje se: »Ja te krstim...«

To se radi zato, jer kad je dijete u plodovim ovojcima, sigurno je da je zametak živ, a da je sigurnije da je kršteno zato se još jedanput polijeva sam zametak.

Krštenje nakaze:

Ako se rodi nakazno dijete, a sposobno za život, potrebno ga je u crkvi krstiti. Ako je nakaza slaba, krsti se po nuždi. Ako su dvije glave (JANUS), jedan trup, krsti se najprije jedna glava, a zatim druga glava uz izgovaranje riječi krštenja. Ako se rodi jedna glava sa dva trupa, polijeva se i krsti samo glava jedanput.

Dvojbena krštenje:

Ako se rodi jedan dio tijela npr. ručica ili nožica, onda se polijeva dotični dio tijela, pa se onda naknadno krsti, jer je kod krštenja glavni dio tijela glava.

Savjet primalje trudnoj ženi:

Dobro je, a i dužnost kršćanske primalje da savjetuje trudnu ženu da se iz duhovnih razloga prije poroda dvije-tri nedjelje ispovjedi i pričesti. Još se više važnosti mora položiti na to ako primalja primijeti na ženi ma kakove nepravilnosti u porodu. Dužnost je da joj oprezno saopći potrebu liječnika i kraj toga i potrebu svećenika.

Skrajnji slučaj životne opasnosti majke i djeteta:

Za slučaj krajnje životne opasnosti majke, babica je dužna da upozori ženu da se skrušeno pokaje riječima:

»Dobri Bože! Kajem se od svega srca što sam uvrijedila Tebe, Bože, dobroga oca svoga! Isuse, smiluj mi se! Amen!«

Današnja kršćanska jurisprudencija sadržana u temeljnom Zakoniku kanonskoga prava (Codex iuris Canonici. Fontium annotatione auctus, 1996.) proklamira krštenja u nuždi od strane nesvećeničkog kadra u sljedećim paragrafima:¹⁴

»Kan. 861. § 2. «... dopušteno krsti katehist ili tko drugi koga je mjesni ordinarij za tu zadaću ovlastio, dapače, ako prijeka potreba zahtijeva, i svaki čovjek koji ima POTREBNU NAKANU.«

Kan. 867. § 1. Ako je dijete u smrtnoj pogibelji, neka se krsti bez ikakve odgode.

Kan. 868. § 2. Dijete katoličkih, dapače i nekatoličkih roditelja, u smrtnoj pogibelji dopušteno se krsti, i protiv volje roditelja.

Kan. 871. Nedonoščad, ako su živa, neka se krste kad god je to moguće.

Kan. 877. § 2. Ako se radi o djetetu neudane majke, treba da se upiše ime majke ako je njezino majčinstvo javno poznato ili ako to ona od svoje volje napismeno ili pred dvama svjedocima zatraži; isto tako treba da se upiše i ime oca ako

je njegovo očinstvo dokazano nekom javnom ispravom ili izjavom njega samoga pred župnikom i dvama svjedocima; u drugim slučajevima neka se krštenik upiše, a da se ne navede ime oca ili roditelja.

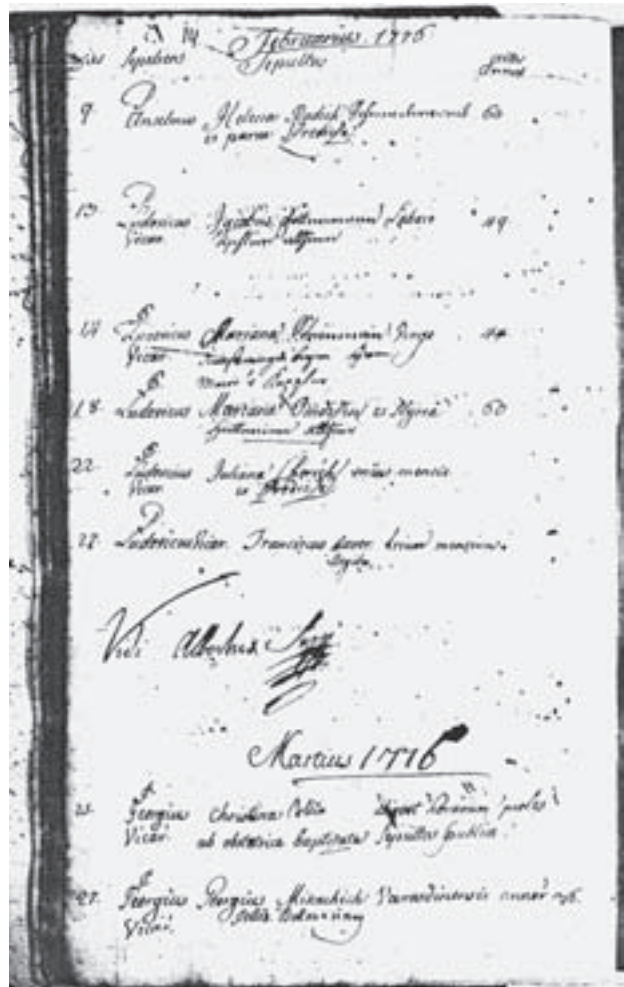
Kan. 878. Ako nije krstio župnik niti je krštenje obavljeno u njegovoj prisutnosti, krstitelj, tko god on bio, mora o krštenju obavijestiti župnika crkve u kojoj je krštenje obavljeno da ga upiše prema odredbi kan. 877. § 1.«

Ovaj zakonik stoga uključuje i obvezu krštenja iz nužde svima onima koji se nađu u prilici, a zdravstveno je osoblje zasigurno ono koje je najbliže takvom ugroženom djetetu.

Krštenje iz nužde u povijesti primaljstva i porodništva bjelovarskog kraja

Temeljem istraživanja povijesti primaljstva i porodništva grada Bjelovara i bjelovarskoga kraja tijekom tri stoljeća (1660.–1960.) pronađeni su važni dokumenti u kojima je razvidan ovaj temeljni pojam prvog sakramenta upisan u Maticе rođenih i umrlih.³

U Bjelovaru, 25. ožujka 1776. primalja krsti iz nužde novorođenu kćer Kristinu (*ad obstetricae baptisata*) koja je potom pokopana (slika 1.).¹⁵ U župi Garešnica 23. lipnja 1780. primalja pomaže pri krštenju muškog novorođenčeta

Slika 1. Stranica prve Maticе umrlih i sahranjenih bjelovarske župe iz veljače i ožujka 1776. godine¹⁵

Figure 1. A page from the first Register of deaths and burials in Bjelovar parish for February and March, 1776¹⁵

Ime, prezime staiba otoga, koj kratio	Napomena
Marija Bengez, pri- malja u nuždi bolnice	Mirko Dovrančić Kapelan

Slika 2. Iz matice rođenih / krštenih bjelovarske župe svete Terezije Avilske: krštenje iz nužde od strane bjelovarske primalje Bengez ubilježeno od kapelana Mirka Dovrančića¹⁹

Figure 2. From the Register of births/baptisms in Bjelovar parish of St. Teresa of Avila: the baptism of necessity by Bjelovar midwife Bengez, recorded by chaplan Mirko Dovrančić¹⁹

Kapelan	
Krst u nuždi podijeli la primalja Bengez	rođeno u bolnici
Obrede dopunio Stjepan Gjanić, kapelan	
Krst u nuždi podijeli primalja Bengez	rođeno - bolnica
Obrede dopunio Stjepan Gjanić, kapelan	

Slika 3. Iz Matice rođenih / krštenih župe Bjelovar: bjelovarska gradska primalja Bengez krsti iz nužde novorođenčad u bjelovarskoj bolnici 7. 9. 1897.¹⁹

Figure 3. From the Register of birhts/baptisms in Bjelovar parish: Bjelovar midwife Bengez baptized of necessity newborns in Bjelovar Hospital on September 7, 1897.¹⁹

iz okolnog sela Kapelice – *per Obstetricem legitimi administratum bapt. Martini Szrazchevicz*. Prema zapisanome, porodu je bila nazočna Martina Sračević, ondašnja garešnička primalja. Dana 19. siječnja 1781. u Kaniszi (Kaniška Iva – župa Garešnica) umrla je i pokopana zakonita kćer nakon odrješenja grijeha od strane »primalje« Luce Rebrovic (... *post ablusionem per Obstetricem peracta Luca Rebrovic sepulta*), a 3. kolovoza 1781. u istome je mjestu u smrtnoj opasnosti kršteno od strane primalje žensko dijete (*per obstetricem baptisata*).¹⁶

Umrkla je 30. studenoga 1782. L. P. iz sela Gudovca u okolici Bjelovara (*ex Gudovac*) u porodu, što stoji zapisano »*obstetrices bapta (baptisata) mortua*«; gdje je primalja pružila krštenje u nuždi umirućem djetetu.¹⁷ U maticama župe Štefanje, u selu Šušnjari 31. siječnja 1783. krsti u nuždi primalja (*Obstetrix*) *Maria Habrun*. Spominje se ove godine i *obstetrix Hellena Flachich* u štefanjskom kraju.¹⁸ Vjerojatno su one bile priučene seoske babice, jer tada sela nisu imala učene, aprotirane, ispitane primalje, kao što ih je imao grad Bjelovar. U *Symlana* (selo Šimljana), župa Garešnica, 5. veljače 1785. godine kršteno je od strane primalje žensko pobačeno dijete (*femina abortiva per Obstetricem baptisata*). U Garešnici su umrli i kršteni u nuždi od primalje blizanci, 5. prosinca 1792. godine (*gemelli per Obstetricem baptisata*).¹⁶

I ostali zdravstveni radnici toga vremena, ponajviše kirurzi, bili su dužni obaviti krštenja iz nužde prilikom neke od porodničkih operacija, na koje je bio pozvan kada su primaljske ovlasti bile nadiđene. Tako bjelovarski vojni kirurg *Michael Dorf* 1792. godine krsti iz nužde: *M. B. levante per chirurgus Dorfua*.¹⁷ Vjerojatno je kirurg pružao porodničku pomoć te krstio iz nužde, no nije upisana vrsta pomoći (mogući carski rez, ekstrakcija, kliješta) i mogući ishod novorođenčeta. Od strane bjelovarske gradske primalje *Marije Lopić* kršten je iz nužde *Georgius* 4. srpnja 1870. godine: *Baptismo necessitatis baptisatus per Mariam Lopić, Obstetrician Rhimocatholicae Religionis Belovariensis*.¹⁹

Postoje i primjeri krštenja iz nužde od nezdravstvenog osoblja, udovice, roditelje, bake... Tako, primjerice dana 27. ožujka 1878. rođeni su *Marko* i *Gjuro* »*dvonjci nedonošci, umrli poslije jednog sata*« a »*radi velike pogibelji*

obavila je krštenje katolička udova *Matešin*«. Za prvog dvojka zapisano je »*kao dvonjak nedovoljno razvijen*«. I majke krste svoju djecu nakon rođenja gdje nije bilo stručne osobe-primalje. Tako je zapisano »*Diete rodilo se slabo, pa ga u sili krstila vlastita mati, na što diete umre odmah*«. Dana 24. svibnja 1887. godine rađa se *Ana*, koju »*u sili okrstila (...)* primalja *Marija Hohola* te je diete za pol sata preminulo.«²⁰

Zabilježeno je i 1892. godine: »*žensko nedonošče kršteno je u utrobi majke (iz Markovca) po podžupanijskoj primalji Evi Matuni i odmah umrlo*«. Ovakva situacija vidala se nerijetko: ili su otkucaji čednjeg srca koje je primalja čula slušalicom bili toliko slabi ili nečujni, pa je krstila čedo u utrobi, ili se pak porodio dio tijela čeda (najčešće nožice ili zadak), a glavicica ostala posljednja, te se krsti u pogibelji. Godine 1893. u župi Hercegovac rođeno je troje mrtvorodenčadi. U potonjoj su župi »*rođeni Josip i Ivan, u sili okršteni po primalji Ani Lipavski i za pet sati umreše blizanci*«. Krajem XIX. stoljeća u bjelovarskoj župi sv. Terezije Avilske upisana su brojna krštenja iz nužde, od kojih izdvajam krštenja od strane bjelovarske gradske primalje *Marije Bengez* (slike 2. i 3.).

»*Dana 7. 9. 1897. godine Mara i Jula Mateković, zakoni-te blizanke (roditelja iz Laminca koji oboje rade u bolnici), rođene su u bolnici, krst iz nužde podijelila primalja Bengez, obrede dopunio Stjepan Gjanić, kapelan...*«¹⁹

Rasprava

Demografske i ekohistoriografske karakteristike primaljstva i porodništva tijekom ispitivanoga trostoljetnog razdoblja povijesti primaljstva i porodništva grada Bjelovara i bjelovarskoga kraja jesu: visoki pomor novorođenčadi, dojenčadi i male djece, rađanje većeg broja mrtvorodenčadi, visok pomor trudnica, roditelja i babinjača, kriminalni pobačaji s visokom smrtnošću.³ Proklamacijama zdravstvenih zakona Austrijskoga carstva i Dvorske kancelarije tijekom XVII. i XVIII. stoljeća primaljstvo postaje učeno-aprotirano, zakonom regulirano, a nadriprimaljama zabranjuje se rad. Najstarija primaljska učilišta osnivala su se 1737. u Strassbourgu (*Jochan Jacob Fried*), prvo rođilište i katedra iz porodništva u Njemačkoj i svijetu 1751. u Göttingenu

(*Johann Georg Roederer*) i Berlinu, 1752. u Beču, 1763. u Kasselu, 1778. u Jeni i 1792. u Marburgu.^{2,7}

Srednjovjekovno vještije nadriprimaljstvo, praznovjerje i navedeni nepovoljni vitalni pokazatelji inducirali su Austrijsko carstvo da u sklopu svojih prosvjetiteljskih nakana organizira zdravstvenu skrb pučanstva, s posebnim naglaskom na zaštitu materinstva, odnosno primaljstva i porođništva.²²

Primalja je imala obvezu redovite komunikacije sa župnikom, kao i nazočnosti pri krštenjima, pa su ih stoga nazivali i pomoćnicama Crkve (njem. »*Bademütter-Hebammen Helferinnen von Kirche*«).¹ Definiran je i moralno-juristički dio rada primalja kod nezakonite djece (*illegale*), s obvezom prijavljivanja nadležnim gradskim i crkvenim vlastima, premda su ove trudnice (njem. *Ledige Mutter*) već bile stigmatizirane kao vještice i sklone pometnuću (pobačaju) i čedomorstvu. No, nezakonito novorođenče koje je bilo u životnoj opasnosti također je kršteno iz nužde od strane primalje ili same majke. Ako nije bilo »svete vodice« za krštenje pri ruci, poslužila je i pljuvačka majke, bilo kakva tekućina, kako bi dijete moglo biti kršteno i pokopano, ako je umrlo. Inače takvo dijete nije pokopano obredno, nego daleko od ljudi, groblja, negdje uz živicu, bez oznake.... Vjerovalo se da takva »nekršćad« donose nesreću.^{2,7,22}

Upravo zbog raširenog nadriprimaljstva i obreda vezanih uza nj Katolička je crkva preuzela kontrolu nad primaljskim radom, pa je tako za zaštitu materinstva izabirala pobožne, udane žene koje su dobivale dozvolu za rad od župnika temeljenu na vlastitoj procjeni, bez ikakve stručne osposobljenosti za rad. Naime, upravo je zbog krštenja u opasnosti, iz nužde, primalja morala biti u uskom kontaktu sa svećenikom. I neponovljivi javnozdravstveni zakon carice i kraljice *Marije Terezije* i *Gerharda van Swieten*a iz 1770. godine, *Normativum sanitatis* propisivao je da se za primalje mogu izabirati samo uzorne vjernice. Zakon je propisivao da u teškim stanjima za život novorođenčeta primalje ne smiju razmišljati samo o krštenju djeteta iz nužde, odnosno duhovnoj dužnosti, nego i o najboljem načinu kako će ugroženom djetetu spasiti život (njem. »*die Sie nicht nur allein zu dieser geistlichen Rücksicht, sondern auch zu bestmöglichster Erhaltung der Geburt selbsten verbindet.*«).^{5,8,9}

U stručnim časopisima hrvatskoga govornog područja nema rasprava niti radova o krštenjima iz nužde, tako da je komparativna diskusija nemoguća. Krštenja iz nužde, u životnoj opasnosti novorođenčadi bila su proklamirana crkvenim zakonima i primaljskim zakonima vezanim uz njih, koja su vrijedila stoljećima. U našim krajevima, nakon I. svjetskog rata u bivšim državnim tvorevinama i tijekom komunističkoga režima nakon II. svjetskog rata do devedesetih godina XX. stoljeća, krštenje iz nužde obavljalo se potajno, a svećenici pod krinkom noći nerijetko dovedeni u bolnice da obave prvi sakrament krštenja umirućem djetetu,

kako bi bilo dostojno pokopano. Tako u ondašnjim Maticama rođenih nema upisane klauzule krštenja u nuždi od strane primalja.^{3,23,24} U današnje vrijeme, nedavno izglasani *Zakon o primaljstvu* 2008. godine, ne sadržava klauzulu krštenja ili postupanja primalja u stanjima opasnim život.²⁵ No, u Hrvatskoj je krštenje iz nužde dopušten i obvezan postupak temeljem Kanonskoga zakonika i, premda rijetko, obavlja se od strane ponajviše zdravstvenih djelatnika u zaštiti materinstva (porođničar, neonatolog, primalja, neonatološke sestre).

LITERATURA

1. *Stein, GW.* Katechismus zum Gebrauche der Hebammen in den hochfürstlichen Hessischen Landen nebst Hebammenordnung und Anlagen. Marburg; Neue Akademische Buchhandlung: 1801, str. 4.
2. *Hilpert C.* Mainzer Hebammen in früheren Jahrhunderten. 1. izd. Mainz; Frauengesundheit Frauenbüro: 2005, str. 1–20.
3. *Habek D.* Povijest primaljstva, porođništva i ginekologije bjelovarskoga kraja. Čvor, Grad Bjelovar i Županija Bjelovarsko-bilogorska: Bjelovar; 2008, str. 5–68.
4. *Tutze D.* Über statistische untersuchungen als Beitrag zur Geschichte des Hebammenwesens im ausgehenden 18. Jahrhundert. Centaurus 1956;4:351–9.
5. *Schlumbohm J.* Geschichte der Geburt und der Geburtshilfe in der Neuzeit. München: Max-Planck-Gesellschaft Jahrbuch; 1996, str. 658–666.
6. *Habek D.* Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru 1756.–1856. Arh Hig Rada Toksikol 2008;59:223–232.
7. *Flügge S.* Hebammen und heilkunde Frauen. Recht und Rechtwirklichkeit im 15. und 16. Jahrhundert. Frankfurt / Main; 1998, str. 4–81.
8. *Androić M.* Primalje u 18. stoljeću. Varaždinske vijesti 1972;18:1312.
9. *Piasek G.* Primalje i primaljstvo Varaždina u drugoj polovici osamnaestog i u devetnaestom stoljeću. Varaždin: Ogranak Matice Hrvatske; 1994, str. 5.
10. *Lobmayer A.* Primaljstvo. Zagreb: Hrvatsko-Slavonska Dalmatinska zemaljska vlada; 1898, str. 66–72.
11. *Lobmayer A, Durst F.* Primaljstvo. Učevna knjiga za primalje. Zagreb: Hrvatsko-Slavonska Dalmatinska zemaljska vlada; 1913, str. 78–88.
12. *Durst F, Stajić M, Zalokar A.* Udžbenik za babice. Zagreb: Nauka; 1932, str. 81–101.
13. *Vresk M.* Primaljska bilježnica. Zagreb: Primaljska škola; 1932, str. 34–35.
14. *Codex iuris Canonici. Fontium annotatione auctus, Zakonik kanonskoga prava s izvorima.* Glas koncila 1996, str. 41–88.
15. *Matricula mortuorum Parochiae Bellovarinensis.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv; 1767.–1846, no. M-20.
16. *Matricula defunctorum Parochiae Garasniciensis.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv; 1770.–1833, no. M-35.
17. *Matricula baptisatorum Parochiae Bellovarinensis.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv; 1767.–1846, no. M-19.
18. *Zbirka Matica župa Štefanje.* Bjelovar: Državni arhiv; 1781.–1829, no. 296322.
19. *Zbirka Matica župa Bjelovar.* Bjelovar: Državni arhiv; 1870, no. 1.
20. *Matica rođenih župe Hercegovac.* Bjelovar: Državni arhiv; 1878.–1895, no. 296126
21. *Matica rođenih župe Dubrava.* Bjelovar: Državni arhiv; 1890.–1898, no. 29669.
22. *Gosner S.* Hexenwahn und Hexenprozesse in Kärnten von der Mitte des 15. bis zum ersten Drittel des 18. Jahrhunderts (disertacija). Graz: University of Graz; 1955, str. 2–63.
23. *Matica krštenih župe Bjelovar.* Bjelovar: Državni arhiv; 1924.–1934, no. 29672.
24. *Matica umrlih župe Bjelovar.* Bjelovar: Državni arhiv; 1949.–1966, no. 29615.
25. *Zakon o primaljstvu.* Zagreb: Sabor Republike Hrvatske; 2008.